

kimagaslóaknak, de maga a szerző sem, s legfeljebb azért foglalkozik velük, mert a maguk nemében és korában bizonyos társadalmi osztályok vagy rétegek körében nagy hatásúak voltak és mert angol nyelven több művük megjelent. Így viszont a műnek — főleg a XX. századi — értékbeli arányai is némileg eltolódnak, ami egy ilyen reprezentatív kötetnek nem válik előnyére. — Indokolatlan to-

vábbá a XIX. századi írók szerkesztési sorrendje: hogyan állhat Kemény Zsigmond Katona József előtt, és miért Gárdonyi—Mikszáth—Jókai a sorrend? — éppen fordítva kellene lennie. Kevésbé feltűnően ehhez hasonló fordul elő a XX századi írók sorrendjében is.

Mohay Béla

La Renaissance et la Réformation en Pologne et en Hongrie (1450—1650). Rédigé par Gy. Székely et. E. Fügedi. Bp. 1963. Akadémiai K. 562 p. (Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae. 53.)

Az Akadémia idegen nyelvű történeti sorozatának e figyelemre méltó kötete az 1961. október 10—14-én tartott budapesti lengyel—magyar reneszánsz-konferencia előadásait adja közre. Bár sajnálatos módon az irodalomtörténet alig volt képviselve a konferencián (jóval kevésbé, mint pl. a művészettörténet), a közölt történeti előadások jóvoltából a könyv a magyar reneszánsz irodalmának kutatói számára is nélkülözhetetlen.

Sok tanulsággal szolgálnak a konferencia külföldi (főleg lengyel és szovjet) résztvevőinek a tanulmányai, melyek főleg a korszak lengyelországi problémáit, kisebb részben a reformáció egyes kérdéseit világítják meg, figyelmünkre mégis elsősorban a magyar reneszánsz-kor történetére vonatkozó dolgozatok számíthatnak. Annál is inkább, mert a külföldi résztvevőkre való tekintettel történészeinknek a XVI. századi magyar gazdaság- és társadalomtörténet alapvető kérdéseit tömören kellett összefoglalniuk, ami a magyar irodalomtörténészek számára is nagyban megkönnyíti a tájékozódást.

Különösen Makkai Lászlónak *Die Hauptzüge der wirtschaftlich-sozialen Entwicklung Ungars im 15—17. Jahrhundert*, Sinkovics Istvánnak *Le „servage héréditaire” en Hongrie aux 16—17 siècles*, Szücs Jenőnek *Das Stadtwesen in Ungarn im 15—16. Jahrhundert*, valamint Benda Kálmánnak *Les bases sociales du pouvoir des princes de Transylvanie* című előadásait kell a kötet anyagából kiemelnünk. Míg ugyanis a többi magyar érdekű tanulmány az egyes szerzőknek korábban magyarul is publikált eredményeit sommázza, addig az említettek jórészt még publikálatlan új kutatásokra támaszkodva adtak meggyőző képet a kor fontos történeti problémáiról.

Az utóbbi tíz évben egyre erőteljesebben kibontakozó gazdaság- és társadalomtörténeti vizsgálatok már eddig is teljesen új megvilágításba helyezték a magyar reneszánsz korát

(lásd: *A magyar reneszánsz-kutatás újabb eredményei.* MTA I.OK XXI. köt. 235—265.), ezek az újabb értekezések azonban nem kis mértékben tovább szilárdítják és teljesebbé teszik a már korábban elért eredményeket.

Kívánatos lenne ezért, hogy Makkai, Sinkovics, Szücs és Benda tanulmányai, illetve azok teljesebb, dokumentált változatai mielőbb magyar nyelven is megjelenjenek.

K. T.

Irányi István: Petőfi Zoltán életpályája' különös tekintettel Békés megyei, szarvasi éveire. Szarvas, 1964. Szarvas Község Tanácsa VB. 212 l. (Szarvasi Füzetek, 4.)

Örömmel tapasztaljuk, hogy egyre nő a vidéki múzeumok, tanácsok anyagi és erkölcsi támogatásával megjelentetett irodalmi vonatkozású kiadványok és könyvek sora. Az általuk biztosított — sajnos, a szükségesnél még mindig kevesebb — kiadási lehetőség oly kutatókat sarkallhat munkára, kik egy-egy vidék levéltárainak, helyi hagyományainak legjobb ismerői, és akik helyett, eredményesebben, senki más nem végezheti el a még ismeretlen adatok felkutatását, megmentését. A helyi kiadványok sorozatainak egy újabb láncszeme, Irányi István könyve is új, eddig még nem publikált kéziratok anyagok feldolgozásával, önálló kutatással szélesíti eddigi ismereteinket.

Nem ünneprontásként, de előljáróban, épp e kiadvánnyal kapcsolatban, a dicséreten túl nem hagyhatjuk azonban említés nélkül e kiadási forma fogyatékoságát sem: a helyi szempontok néha felborítják a fontossági sorrendet. A szerző — mint erről kötete előszavában olvashatunk is — Petőfi Zoltánról szóló művének új adataira átfogóbb Petőfi-kutatásai közben akadt rá; ez csak kis része „Petőfi Körös-menti életét” egybefoglaló nagyobb munkájának. A közvetlenül Petőfire vonatkozó új kutatási eredményei publikálására, kidolgozására azonban eddig még nem jutott sem hely, sem idő; helyette — Zoltán szarvasi kapcsolata miatt — elsőként e nem érdekeltlen, de fontossági sorrend tekinteté-

ben periférikusabb téma kidolgozása juthatott nyomdába, kerülhetett a közönség elé.

Az első Petőfi Zoltánról szóló mű, Déri Gyula *Petőfi Zoltán* című monográfiája a Petőfi Könyvtár 15. füzeteként 1909-ben jelent meg. A levelek, versek, művek, kortársak szóbeli emlékezései, az általa elérhető adatok alapján Déri a teljesség igényével rajzolta meg Zoltán hányatott életét, ingtag jellemét. Az 55 évvel később, 1964-ben megjelent hasonló tárgyú mű — bár áttekinti Zoltán egész életét — nem kívánt teljes életrajzot adni. A szerző, az újabban előkerült kéziratok, tárgyi emlékek, általa fellelt kortársi napló s szélesebb környezetrajz segítségével csak korrekcióra, kiegészítésre törekedett; arra a kérdésre kívánt elsősorban az eddigieknél pontosabb választ adni, hogy ki és mi okozta Zoltán elzűllését. Zoltán alapvető akaratgyengesége mellett — részletesen foglalkozva Zoltán pesti és főleg szarvasi iskoláival, tanáraival — környezetének felelősségét tette mérlegre. A teljesebb, pontosabb kép kialakítását segítette az iskolai levéltárakban végzett kutatómunka és az újabban előkerült, még publikálatlan kéziratok anyagának felhasználása. (Ez utóbbiak közül különösen említésre méltók az újabban, legutóbbára 1961-ben az OSZK Kézirattárába került Petőfi Zoltán kéziratok, rá vonatkozó írásbeli dokumentumok, valamint Zoltán egykori iskolatársa, Kicska Mór szerző által fellelt naplójának Zoltánra vonatkozó bejegyzései.

Bár e sok, Déri könyvének megjelenése után előkerült anyag segítségével elmélyültebb képet lehetett rajzolni a nagy költő szerencsétlen sorsú fiáról, nagy kár, hogy a szerző figyelmét elkerülte az az igen alapos, részletes és főleg hiteles cikk, melyet Kicska Emil, Zoltán egykori szarvasi korrepetitora és barátja írt — Déri könyvére válaszul — 1910-ben. (L. Pesti Hírlap 1910. márc. 27. Utóbb: Nyitrávármegye 1913/4. fordulója, továbbá: Új Szó 1954. febr. 12. és Petőfi Népe 1961. jún. 30.; ez utóbbiakban tévesen Kicskának említve a szerzőt.) Kicska Emil e majd négy teljes hírlapoldalt kitöltő alapos cikkében, az idézett leveleken kívül, valószínűleg egykori feljegyzéseket is felhasználta; erre engednek következtetni a nagyon pontos adatok. Cikkéből igen eleven, életteljes kép rajzolódik ki az együtt töltött szarvasi napokról, Zoltán jelleméről, nagybátyjához való viszonyáról, az 1870-i bécsi tartózkodásáról, mikor is „legalább május 31-től legfeljebb július 25-ig” Kicskánál, az akkor bécsi orvostanhallgatónál és barátjánál húzta meg magát Zoltán. Még hosszan folytathatnánk e cikk egyes, említésre méltó részleteinek, az általa idézett leveleknek felsorolását; valamennyi igen lényeges. Kicskának sikerült mindenkinél hitelesebb képet rajzolnia Zoltánról, jelleméről.

Irányi István Petőfi Zoltánról szóló kötetében is elsődleges érdeklődéssel azokat a részeket keressük, olvassuk, melyek közvetlenül — ha csak villanásnyira is — magára Petőfire vonatkoznak. Így érdekesek a szerző kutatásainak Júlia korábbi mezőberényi kapcsolataira vonatkozó eredményei. E kapcsolatok jelentőséggel bírhattak Petőfiék 1849-es mezőberényi tartózkodásával kapcsolatban. A könyvben olvasható többek közt Zoltánnak az az 1864-ben édesanyjához írt levele is, mely egészen új fényt vet Petőfi anyósára, az eddigi irodalomból inkább csak jelentéktelen, szomorú, beteges asszonynak ismert Szendrey Ignácnéra. Zoltán így jellemzi e levelében nagyanyját: „... ő tán haláláig nem fog megváltozni, vig, jó, barátságos...” — Kicska említett cikkéből is említésre méltó az a bizonyára erősen eltúlzott kijelentés, melyet 1870-ben dr. Szeberényi György mondott Bécsben — Petőfi szlovák nyelvtudásáról — Zoltánnak. A Kicska által idézett szavak szerint Petőfi az egykori selmeci iskolatársával és barátjával, Szeberényi Lajossal „mindig tótul beszélt”, „akkor Petőfi Sándor igen szépen beszélt tótul”.

Irányi könyvéből — az idézett versek alapján — képet nyerhetünk Zoltán költői tehetségéről is; az Okmánytár rész pedig számos, Zoltánnal kapcsolatos írás, kép, okmány és kéziratfénykép közlésével hozza közelebb hozzánk Petőfi fiának hiteles alakját.

H. Törő Györgyi

Básti Lajos: „Mire gondolsz Ádám?” Bp. 1963. Magvető K. 280 l.

A Nemzeti Színház egyik prominens művésze figyelemreméltó kötetben ad választ arra a kérdésre, amelyet könyvének kitűnően megválasztott címében vet fel: mire gondol a Madách Ádámját alakító s a Tragédiát törviről hegyire ismerő, művelt aktor a különféle történelmi korok kosztümjében és a más-más történelmi alakok maszkjában, míg az előadás tart? Mint vélekedik a műről, a rendezésről az előadásról és a szerzőről? Mit miért tesz a színen, minő művészi problémákat lát és hogyan oldja meg azokat? A munkát különösen érdekessé teszi tartalmán kívül az, hogy — mint mondva volt — maga a játszó művész írta.

A könyv igényes szereptanulmányának fogható fel és éppen e mű világánál látjuk, milyen pótolhatatlan, hogy elmúlt idők nagy színészei nem tettek hasonló kísérletet.

A munka beosztása világos és könnyen áttekinthető. A rövid *Előszó* után, amelyben a mű eddigi Nemzeti Színházi előadásainak

hozzávetőleges számára, továbbá a három főszereplő névsorára vet a szerző röpke pillantást, néhány szót szól általánosságban a Tragédiához és Ádám szerepéhez való viszonyáról. Azután színről-színre végig-megy a szinpadí szövegen és az 1962. évi szegedi szabadtéri előadás alapján elemzi azt. Természetesen főként a színész szem-szögéből, de véleményt mond rendezői ötletekről, lehetőségekről és eredményekről is. Fölvet szöveg- és verselemzési kérdéseket, kosztümproblémákat és nem kerül el figyelmét még bizonyos idevonatkozó irodalomtörténeti adatok sem.

Az új rendezés gondolatkörében helyesen említi pl. az Úrnak személyes megjelenését, mint a szerző intenciójának jegyében fogant rendezői gesztust, mivel Madách csakugyan az Urat hívja elő éppen úgy, mint Mózes című drámájában Jehovát, és nem csupán a hangját szólaltatja meg.

A másik rendezői leleményt is igenli a Básti-könyv. Azt ti., hogy Ádám minden szín végén pillangóként kibújik kosztümgubójából s paradicsomi meztelenségében áll elénk, ezzel figyelmeztetve bennünket eredeti valójára, ami lehet különös és talán tetszetős experimentáció, de könnyen a szájaragás színezetét kölcsönözheti az újításnak.

Végül — szem előtt tartva a szerző kifejezett óhaját — szeretném felhívni a figyelmet néhány elírásra, tollbotlásra, vagy tévedésre.

Básti statisztikája szerint a Tragédiát a századforduló körül esztendőnként „négy-szer, ötször, olykor kilenceszer” adták csak. Nem! Voltak évek amikor 10, 11, 12, 13, 19, — sőt 1905-ben 24-előadásig jutott el a mű. Alig értem, mit van hivatva bizonyítani a könyvben a mennél kevesebb Tragédia-előadás vádjá? Hiszen egy-egy Tragédia-est Básti szerint is mindig telt házat jelentett. Ettől idegenkedtek volna a régi színigazgatók? Továbbá: az 500. előadás nem 1933-ban történt; akkorra csak tervezték, de 1934. január 19-én tartották meg. — Azután: nem anyósa, hanem férje távolította el Fráter Erzsébetet Sztregováról. (Ismert, nagy családi jelenet volt ez.) Az pedig megkérdőjelezni való, egészen új adat, hogy Madách egykori felesége kaszír nő lett Besztercebányán. — Igazítani való még: a költőnek nemcsak sógorát, hanem nővérét és annak serdülő fiát is meggyilkolták az erdélyi hegyek között, holott a könyv, mint életben maradtakat említi őket és még két megmenekült gyermekről is beszél. — A párizsi szín forradalmi tisztje főbelövi magát, nem szíven. — Kossuth Lajos a miniszterelnöki tisztet sohasem töltötte be. — Danton nem bitón végezte, hanem vérpadon. — Básti szerint „Madách gondolt a Tragédia szinpadravitelére”. Ez csupán feltételezés, amit

azonban semmiféle adat nem támogat. A Madách—Arany levelezésben, ahol első-sorban kellene célzásnak lenni erre, szó sem esik róla. Bisztray Gyula különben, aki maga is hajlik e nézet felé, felfejtette ezt a vonalat, de nem talált olyan nyomra, amely igazolná gyanúját. (Bisztray Gyula: *Színházi esték*. Bp. 1942. 81—85.) Éppen az ellenkezőjére van bizonyítékunk: Beöthy Zsolt, az ősbemutatóról írott ismertetésében azt mondja: „Madách egyszerűen nem gondolt a színház közönségére.” (*Madách a szinpadon*. *Színházi esték*. Bp. 1895. 49.) Ugyan-így vélekedik Voinovich Géza is, a mű egyik legmélyebb ismerője: „A költő nem is gondolt szinpadra; az előadást csak a mű népszerűsége hozza meg s az csupán a költemény illusztrációja.” (*Madách Imre és Az ember tragédiája*. II. kiad. Bp. 1922. 251.) — Nyilvánvaló tévedés az is, hogy Arany „valahányszor Marienbadba ment” mindig felkereste Madáchot sztregovai otthonában. Arany ugyanis nem Marienbadba, hanem Karlsbadba járt jó néhány éven keresztül gyógykezeltetni magát, de az is már a Madách halála utáni időkben történt. Ellenben *Szliácsra* utaztában, egyetlen egyszer csakugyan megfordult Madáchnál Sztregován. (Arany János kiadatlan két levele sztregovai látogatásáról. Voinovich i. m. 557—559.)

A Nemzeti Színháznak bécsi és berlini vendégjátéka nem egy füst alatt történt. Egyik 1892-ben, a másik pedig majdnem egy fél századdal később zajlott le. — A Tragédiának nem az a sora kedvetlenítette el Aranyt a mű első olvasásakor, amelyet szerzőnk Lucifertől idéz, hanem az Úrnak ez a szava: „Úgy összevág minden, hogy azt hiszem...” — Madách nem Szentágh Pál útján sürgette meg Arany választát, hanem Jámbor Pál útján. — Madách Sztregován nem kérhette meg Aranyt a Tragédia verstani javítására, mert Aranynek fennebb említett egyetlen sztregovai látogatása már a mű megjelenése után történt. — Fesztetich nevű *intendánsa* nem volt a Nemzeti Színháznak, de egy ilyen nevű *igazgatója* igen, aki azonban Paulay halála után jött. Vele tehát nem harcolhatott Paulay a Tragédia színrehozataláért. Ez a küzdelem Podmaniczky intendással folyt, de korántsem művészi-hanem tisztán pénzügyi okokból. — Arany nem „másfél év után” olvasta el a hozzá juttatott művet, hanem 4—5 hónap után. (1861 tavaszán kapta meg és még ugyanezen év augusztusában már írta is Tompának a jó hírt.)

Ezek azok a könnyen kijavítható lap-susok, amelyek talán zavarják a hozzáértő olvasót, mivelhogy főszövegben és nem a jegyzetapparátusban fordulnak elő.

Bory István

Csáth Géza: A varázsló halála. Elbeszélések. Válogatta, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta: Illés Endre. Bp. 1964. Szépirodalmi K. 412 l. 1 t.

Több mint ötven évvel ezelőtt, 1913-ban jelent meg Csáth Géza utolsó kötete. Egy-egy novellája azóta is szerepelt ugyan néhány antológiában, azonban sem gyűjteményes kötete nem látott napvilágot, sem eredeti könyvei nem jelentek meg újabb kiadásban a félszázad alatt. Az író alakját, különös tragikumát még csak őrizte néhány szép emlékezés és tanulmány, művei azonban csaknem teljesen feledésbe merültek. Joggal mondhatnánk tehát, hogy novelláinak e mostani válogatott kötetével igazán régi adósságát róttá le a könyvkiadásunk. Ezúttal azonban többről is van szó, mint pusztán kegyeletes jóvátételről egy méltatlanul mellőzött íróval szemben. Kiadása egyszerre jelzi irodalompolitikánk rugalmasabbá válását és közönségünk igényének, ízlésének állandó szélesedését, differenciálódását is. Legfeljebb azon medíthatnánk el egy kicsit, miért csak a világirodalmi példák hatására merjük még ma is saját értékeinket felfedezni? Vagy nem fonák és anakronisztikus-e a helyzet, hogy csak most vesszük elő Csáth Gézát, amikor már Franz Kafka lidérces elbeszélései is utat találtak a magyar olvasóhoz? Akár Kafka-tanítványnak is vélhetné valaki, pedig Csáth Géza már rég letette a tollat, amikor Kafka első kötetei nyomdafestéket láttak.

A *varázsló halála* az író 51 novelláját és egy kétfelvonásos szindarabját tartalmazza. Ezek az elbeszélések nem remekművek kivétel nélkül. Az erőteljes, emlékezetes novellák mellett (*Anyagyilkosság, A béka, Fekete csönd, A kis Emma*) akadnak halványabb írások is (*A tor, Mariska az anyjánál, A doktorné* stb.). Az egész életmű mégis figyelemre méltó, s kiadása föltétlen nyeresége irodalmunknak.

A kötet novellám meglepő kettősség vonul végig. Vannak realiztikus, sőt egészen realista elbeszélései, amelyek a századforduló magyar prózájának városi-polgári szárnyához, tehát Jókai és Mikszáth anekdotikus hangvételével szemben inkább a Petelei, Ambrus, Lovik nevével jelezhető intellektuálisabb, pszichológizálóbb válfájához kapcsolják. Csáth Géza ezekben az írásaiban is tehetséges elbeszélőnek mutatkozott, sajátosan eredeti azonban mégis inkább novelláinak abban a másik típusában alkotott, amelyben valóság és álom, látomás és tárgyszerűség, nyomasztó titokzatosság és a hétköznapi apró tényei olyan félelmetes tökéletességgel ötvöződnek össze, hogy az szinte egyedüláll irodalmunkban. A lélek mélyrétegeinek olyan zezugait tárta fel,

amelyekről addig a tudománynak is legfeljebb sejtései voltak. Olyan meredélyek fölött egyensúlyozott lenyűgöző biztonsággal, ahová addig a hivatásos lélekbúvárok sem merészkedtek. Kortársai közül — több-kevesebb sikerrel — mások is megpróbálkoztak ugyan a freudizmus eredményeinek fölhasználásával, annyira szerves részévé azonban talán egyetlen író műveinek sem vált a pszichoanalízis, mint Csáth Géza művészetének. S ez csak részben magyarázható azzal, hogy Csáth Géza orvos volt, sokkal inkább azzal, hogy maga is szinte egész életén át egy súlyos idegbaj szorongató rémélvétel viaskodott. Ezért lett orvos, s ez a kísértő téboly adta kezébe a morfium-fecskendőt, majd az öngyilkos mérget is. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ennek a szorongásnak nem lehettek társadalmi gyökerei is. Az író személyes sorsának tragikumát csak hitelesíti a kor félelmetes ijesztései.

Az életmű legjavának ez az időrendbe szedett kiadása egy régi Csáth-probléma tisztázódását is megkönnyíti. A morfium szerepéről van szó. Kosztolányi annak idején többek között azt írta ezzel kapcsolatban: „Csáth Géza az egészsége idején volt álomlátó, aztán csak a földre tekintett.” E megállapításával nyilván azokat akarta cáfolni, akik éppen fordítva, a morfiumnak tulajdonították Csáth Géza vízióit. Ilyen szempontból kétségtelenül igaza van Kosztolányinak. Megállapítása nyomán azonban olyanfajta nézet alakult ki, hogy Csáth Géza művészetének van egy morfium előtti látomásos, irracionalista és egy morfium utáni nagyon is földhöz tapadó realista korszaka. Ez a szemlélet Illés Endre bevezető tanulmányában is felismerhető. Galsai Pongrácz már megkérdőjelezte ezt a pályafelosztást. Ő azonban elsősorban azzal érvelt, hogy a morfium után Csáth Géza lényegében már nem is írt. Ahogy rászokott a mérget élvezetére, leszokott az írás élvezetéről. Ez azonban így aligha fogadható el. Ha igaz is, hogy betegsége elhatalmasodásával termékenysége csökkent, azért 1910, sőt 1912 után is a novellák egész sorát írta még, mint ahogy ez a mostani gyűjteményből világosan kiderül. De kiderül az is, hogy a látomásos és a realiztikus novellák nem külön-külön periódusban egymás után születtek, hanem párhuzamosan egymás mellett, egymás szomszédságában, egymást váltogatva. A morfium előtt is írt hagyományos eszközökkel teljesen valószerű történeteket (pl. *Az albíróék, Jolán, Jutalom* stb.), s a betegség után is születtek, ha csökkenő számmal is, álomszerű, a valóságot és irrealitást vegyítő írásai. (*A kisasszony, Egyiptomi József, A kis Emma*)

Tisztázni való természetesen ezek után is akad még bőven Csáth Gézával kapcsolatban. Halála után azt írta róla Kosztolányi:

„Nyugodtabb korban biztosan visszatérnek még reá az irodalom történészei.” Úgy véljük, válogatott műveinek szép kötete most arra figyelmeztet bennünket, hogy ennek is elérkezett az ideje.

Katona Béla

Majtényi Mihály: Szikra és hamu. Emlékezők, írói arcképek. Novi Sad, 1963. Forum K. 218 l. 1 t.

A jugoszláviai magyar irodalom igen szubjektív hangú, de literátus alkotói képviselőjével ismerkedik meg a magyar irodalomtudomány. Majtényi Mihály az úgynevezett délvidéki irodalom jeles képviselője, Szenteleky Kornél után Herceg Jánossal együtt bábája, apogatója. Műve nem irodalomtörténet, nem esszék sora. Inkább az emlékezés valóban megszépítő ereje sugallta. A mi nagyobb irodalomtörténeti valóságunkban sok íróról innen még nyom is alig van. Kosztolányi, Csáth Géza, Szenteleky Kornél jelzik a határt; köztük is csak az utolsó „a délvidéki”. Úgy vélem, hogy az író éppen a példamutatás erejével akar hatni a jugoszláviai magyar olvasóra: ne legyen az az irodalom temető, amely annyi tehetséget mutatott vagy mutathatott volna föl.

Ebben a regionális jellegű, de helyzeténél fogva híd szerepet betöltő irodalomban a legnagyobb hatást Ady, majd Kassák tette. Ady szerepe itt összefonódik a magyarul értő nagy szerb költők szimpátiájával. Kassák csak a magyarokra hatott, mert a szerbek és horvátok akkor már Párizsból hallgatták Tzaraékat. Csuka Zoltán pedig egészen új ötvözetben mutatja meg a líra izgalmas megújulását. Ő meg Dudás Kálmán jutott el a legtovább. Fura fintora a sorsnak, hogy ők ketten mennyire nagylélegzetűek voltak a verselésben, s most mennyire elcsúszott bennük az egykori kedv.

Majtényi nem mutat rá határozottan a megosztott déli magyar irodalom ideológiai ellentéteire. Inkább az anekdotikus vagy éppen vázlatzerű megoldást választja. Jó lett volna egy rövid bevezető, amelyben az írók helyretalálását vagy éppen eltévelyedését mutathatta volna be. De Majtényi nem akar bírálója lenni a kornak, még kevésbé íróársainak. Akiket megemlít: eltűnt nyom nélkül, korán meghalt, egy szó sem szól róla. Bizony, az élesztgetésre pontosan azért van szükség, mert Majtényi minden elpusztult emberben a diaspora felelőtlenségét látja, s ezért ilyen kedves, elmerengőn emlékező a hangja. Amikor a „bácskaiságot” szólja meg, azt is „bácskaisan” teszi: a törökkanizsai Helikon nagyratörő tervei mellett vidékies, kisszerű életkép bontakozik ki az írók találkozásából, ahol a bor, a szeretet-

teljes együttlét dominál. De az anekdotikus hang egy-egy író vagy újságíró ürügyén uralkodóvá válik. Példa erre Trnda tamburás halála, akit Arányi Jenő feledhetetlen emlékezetében ágyazott gyönyörűséggel mond el nekünk szóló anekdotaként. A vajdasági, tehát délvidéki táj ihlette alkotó munkára Szentelekyt, a nálunk alig ismerős európai, aki Halász Gáborékkal egyidőben villantotta fel a leszakadt magyarság előtt vélt irodalmi lehetőségeit.

Majtényi néha bőbeszédű. Egy emléken gondolkodva az apróság jobban érdeklí, mint a mű maga. De meg lehet-e róni kritikust, emlékező kortársat, íróbarátot azért, mert egy picinyke magyar irodalmi világ tanújaként még igazolni is akarja más kritikával, recenziójával a maga igazát? Ő maga megbocsátó mosollyal küldi ezeket az írásokat: érzi, hogy minden tanulmányban az ő saját emlékezései a legfontosabbak. Az meg már a legteltesebb emberi humánus mércéje, amely Majtényit a legtisztelretémeltőbb emlékezőnek mutatja, hogy önmagát „a biológiai véletlen haszonélvezőjének” tartja, mert megélhetett egy olyan kort, amelyben ezeket a sorokat már papírra vethette. Így keveredik ebben a műben alapos irodalomtörténeti adat (Schwab Miklós, Bencz Boldizsár, a Csuka Zoltánról elejtett megjegyzések, Kázmér Ernő), emlékezés, krocki, tehát az egész könyv így vegyes benyomást kelt abban, aki az irodalom tudójának íróasztalán lapozza. Am egy táj, ama bizonyos híd szerep sokszínűségében életlé lesz Majtényi műve: ha temetőnek is véled ezt az irodalmi világot volt s korán elpusztult tehetségek nyomán, most megláthatod, hogy ennek a kis magyar közösségnek minő nagy ábrándjai, ereje, irodalmi harcra voltak. Majtényi Mihály valószínűleg nem is akar többet. Egyrészt figyelmeztet az írók megbecsülésére, másrészt nekünk ad intő példát: itt van már az ideje, hogy az irodalomtudomány mostohagyermekait, tehát a déli avagy éppen északi tejtésvéreinket megismertessük, alkotó munkájukat értékeljük, a magyar irodalomtörténet egészében elhelyezzük és a még fellelhető dokumentációt okos rendbe rakva, megadjuk a nekik járó eleve kötelező irodalomtörténeti megbecsülést.

Rusvay Tibor

Pataky Dezső: Idegen csillagok. Elbeszélések, emlékezők. Bp. 1964. Gondolat K. 252 l.

Pataky Dezsőnek életében nem jelent meg kötete, elbeszéléseit elszórtan a Nyugat, a Válasz és a Népszava közölte. Ezek a már másodízben posthumusan kötetbe foglalt novellák és naplójegyzetek (először 1955-ben *Assahy palma* címen, Déry Tibor és Pataky

Dezsőné kísérőtanulmányaival) a szegénység és az éhség vallomásait tartalmazzák. Egy tragikus önéletrajz töredékei, — amelyet egy tragikus halál tetőz be, 1944 nyarán a szerző egy munkaszolgálatos tábor szőnyegbombázása alkalmából halt meg. Naplók és elbeszélések kiegészítik és magyarázzák egymást, egészségüket a leküzdhetetlen és mindig makacsul leküzdeni akart éhség biztosítja. Szinte nincs olyan írása, amelyben ne az éhség dominálna, legyen az Pataky bécsi medikus éveiről szóló napló vagy elbeszélés a vonat alá fekvő megfáradt, öreg brazil vándorkoldusról. Írjon bár első személyben vagy harmadik személyes áttélel, elevenítse meg a brazíliai magyar vagy nem-magyar munkanélküliek sorsát, mindig saját élményét írja meg, vagy legalább is azt az élményt, amely sajátja is lehetne. Ő az ügyeskedő fényképész, a vendéglőt átjuttató vacsorapotyázó, a frakkot kereső pincér vagy a brazíliai munkalehetőségekben reménykedő harmadosztályú hajóutas. Éhség, honvágy, reménytelen szerelem, az örökké fenyegető munkanélküliség alakjainak ritka örömet is megrontja. Déry Tibor szerint Pataky egyforma bátorsággal mer szembenézni a halállal és a tréfával, s ha kell, a tréfacsináló halállal is”. Mit is tehetett volna mást? Elbeszéléseit Braziliából hazatérve írta túlnyomórészt, változatlan nyomorban — és a hitleri fasizmus halálos fenyegetései közepette. Az éhség mindennapi fizikai valóság és lidérces-kozmikus fenyegetés volt egyszerre. A műveiben bemutatott tragikus kiszolgáltatottságot csak még fokozta, hitelessé tette a humor, a groteszk, nevetséges félszesség, a tréfa. Az elbeszélések stílusa, a mondat szerkesztés az impresszionisztikusan megrajzolt portré-vázlatok még hangsúlyosabbá tették a tragikus tartalmakat. Egyfelől görcsös élni akarás, foggal-körömmel ragaszkodás minden kis lehetőségbe, másrészt fölényes, nyugodt vonalvezetés; egy tájat, egy virágot is le lehetne írni oly módon, ahogy Pataky az éhséget és annak áldozatait írja le. Jelentős írói ígérek ezek a részvétellel teli, fájdalmas, sokat sejtető töredékek; úgy tűnik a megéretttség kezdő perceiben ragadta el szerzőjüket az erőszakos halál.

Ferenczi László

Hegedűs Géza — Kónya Judit: A magyar dráma útja. Bp. 1964. Gondolat K. 252 l.

Sürgető kívánságnak tettek eleget a szerzők, mikor a széles olvasóközönség kezébe adták drámatörténeti kézikönyvüket. A mű népszerűsítő jellege követelte az „esszéformát”, s a szerzők olvasmányos, szellemes stílusa, határozott szerkesztése, anyagismerete bizonyára meghozza a sikert. Talán a népszerűsítő jellegből adódik, hogy árnyaltabb

elemzés helyett nem egyszer túl nagyvonalú; olykor meggondolatlan „értékeléssel” van dolgunk. Mit kezdjük az ilyen „esztétikai kategóriákkal”: Bolyai Farkas „majdnem kitűnő” tragédiája, Tóth Lőrinc „szinte hibátlan” műve? Möricz Zsigmondnak — a szerzők szerint — van egy „legharmonikusabb”, „talán legeslegjobb” s egy harmadik, „legerőteljesebb” drámája. Bessenyei drámáit azért nem tartják sikerülteknek, mert „alkatilag” nem volt drámaíró. Viszont a *Csongor és Tünde* több mint százados sikerével szembeszegezzük, hogy „mai színpadon eléggé unalmas”.

A népszerűsítő szándék javára írjuk a szerzők közérthetőségre törekvését, ugyanakkor nem kerüljük el a leegyszerűsítés hibáját sem. Az „eltűnt magyar színjáték”-ot elintézik azzal, hogy a „gyakorlat” számára édes-mindegy, miért nincs. S hogy koncepciójukat következetesen érvényesítsék (az olvasó tisztán látása kedvéért), meg sem említik Balassi pásztordramáját, lekcisinylik Csokonai színműveit, megtagadják Szentjóni Szabótól színdarabja 1796—1814. között élvezett sikerét, s egy 1881-es, színháztörténeti előadás kudarcát róják föl neki. Úgy érezzük, Vörösmarty rovására értékeli túl Tóth Lőrincet, s nem tudni, miért, Hevesi Sándor 1514-ét „nagy méretű korrajz”-nak tekintik s „bátor tettnek”. (S megfelelnek a két világháború között sokkal bátrabban szóló Szántó: *Sátoros királyról* s Sárközi Dózsa-dramájáról). Hevesi ui. tudatosan helyezi háttérbe Dózsa alakját, s emeli ki Bakóczét, — mondván — Bakócz a tragikus hős, hisz ő kényszerült egész életében másodikként élni, holott képességei az első helyre predestináltak. Indokolatlannak tartjuk pl. a Fodor Lászlóra szánt 1/4 lapot, mikor — Balassin kívül — Verseghy, Berzsenyi, Henszlmann, Juhász Gyula, Móra Ferenc, Török Sándor, Karácsony Benő, Kádár Imre említetlen marad, holott drámatörténeti szerepük nem elhanyagolható.

Feltűnően sok az elírás a könyvben: az első magyar színtársulat nem 1795-ben, hanem 1796 márciusában oszlott föl, Szigligetinek nem a Jókai-regény volt a forrása *Béldi Pál* c. műve írásakor, hanem mindketten Cserei históriájából merítették (Osváth: *Szigligeti*. 104.), a *Strike* Szigligeti és Balázs Sándor közös műve, nem csupán Szigligetié, Csiky Gergely *Mukányijának* dühödt nyelvése nem Simonyi Zsigmond, hanem Szarvas Gábor, Babits nem „élete vége felé” írta *A második ének* c. színjátékát (s nem *Második ének*), hanem 1911-ben, Tamási Áron nem írt *Jézusfaragó ember* címen színművet, viszont Nyíró József igen, Sarkadi Imre drámahőse nem Sebő, hanem Sebők Zoltán stb.

Az olyan tetszetős feltételezések pedig, mi lett volna, ha... nem segítik az olvasó

tájékozódását. A szerzők szerint Bessenyeinek „nemzeti profétá”-vá, „apostol”-lá (1) kellett lennie, ezért nem fejlődhetett kora Karinthy-jává (1). Az ilyenfajta szellemes, ám fölösleges játékok nem segítik az elemzést.

Az illusztrációk változatosabbak is lehetnek volna. Csató Pál portréja érthetetlenül került a könyvbe, hisz róla nem esik szó.

Fried István

Dobos Piroska: A munkásolvasók irodalmi ízlése a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban. Bp. 1964. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 65 l. (Olvasósociológiai vizsgálatok, 1.)

A Szabó Ervin Könyvtár olvasói között 1959-ben kérdőíveket osztottak szét, amelyeken többek közt ilyen kérdések szerepeltek: *Mennyi időt fordít olvasásra hetenként? Nevezze meg az Ön által leginkább kedvelt külföldi és leginkább kedvelt magyar szerzők nevét; melyek legkedvesebb olvasmányai?*

Az olvasók által kitöltött kérdőívekből a könyvtár munkatársai különválasztották a munkások válaszait és feldolgozták hatszáz munkásolvasó feleletét, nyilatkozatát olvasmányairól és legkedveltebb íróiról. A feldolgozás eredményét most adják ki ebben a füzetben.

Hatszáz munkásolvasó irodalmi érdeklődésének felmérése még csak szűrőpróbának tekinthető, de a szűkebb körben végzett gyűjtőmunka eredménye is igen fontos tüneményt jelez a mai irodalmi közízléssel kapcsolatban. Helyes lenne szélesebb körre kiterjeszteni a könyvtár olvasósociológiai vizsgálatait és jó lenne, ha nemcsak a munkásolvasók válaszait dolgoznák fel és adnák közre, hanem a többi olvasó feleleteit is, ily módon nagyobb anyag alapján általánosabb érvényű tapasztalatokat lehetne szerezni, de még a munkásolvasók ízlésének jellegzetes vonásai is jobban kirajzolódhatnak.

A vizsgálatok eredményeiből az irodalomtörténetészt természetesen azok a feleletek érdeklik legjobban, amelyek az olvasók népszerű íróiról és kedvelt műveiről vallanak. A beérkezett feleletekből a romantikus ízlés egyeduralma derül ki a megkérdezett munkásolvasók körében. A külföldiek közül a két Dumas, aztán Victor Hugo és Verne, a magyarok közül Jókai és Mikszáth vezet a legkedveltebb írók listáján. Móriczra alig jut valamivel több szavazat, mint a Jókaira eső szavazatok fele, az összes válaszadók 71 százaléka vallja Jókait legkedveltebb írójának. Ezzel párhuzamosan a külföldi írók közül Victor Hugót kedveli a megkérdettek egynegyede

legjobban, a külföldi szerzők művei közül pedig a *Nyomorultakat* jelölték meg legtöbben, mint legkedvesebb olvasmányukat.

A romantikus epika iránti érdeklődés természetes tünet kezdő olvasóknál. Sokak számára jelent átmenetet a romantika a mesevilágból a szépirodalom egyéb műfajai felé. Az is bizonyos, hogy a megkérdezett hatszáz munkásolvasó túlnyomó többsége minden valószínűség szerint az utolsó vagy az utolsó két évtizedben vált gyakorlottabb olvasóvá. De a romantikus olvasmányok ilyen egyeduralma mégis elgondolkasztó jelenség. És éppen itt lenne szükség a más társadalmi rétegekhez tartozó olvasók nyilatkozatainak feldolgozására is, annak tisztázása érdekében, hogy elsősorban a kezdő olvasók fordulnak-e ilyen mértékben a múlt századi romantikához, vagy általánosabb és problematikusabb múltbafordulásról van-e szó? Dobos Piroska, az adatok feldolgozója és jószemű kommentátora is felfigyel Jókai műveinek feltűnő kultuszára: „El kell érni — írja —, hogy kevesebben legyenek nem azok, akik Jókait olvasnak, de azok, akik Jókait tartják a magyar irodalom legnagyobb alakjának. Többen legyenek azok, akik megelégszenek értékesebb művei elolvasásával, nem tűzik ki életcélként, hogy minden Jókai regényt elolvassanak, s ha végére értek, előlről kezdjék.” A Jókainak adott 361 szavazat mellett feltűnő, hogy például Gelléri Andor Endre, Nagy Lajos vagy Radnóti Miklós még 10 szavazatot sem kapott. E felmérések óta az egyoldalú Jókai-kultusz az író összes műveit újra kiadó, tudományos szempontokból egyébként fontos kritikai kiadás és annak nagyközönség számára készülő párhuzamos utánnomása következtében tovább növekedett, a közízlésben még erősebb eltolódást váltva ki a múlt századi romantikus epika felé.

Helytelen volna valamiféle türelmetlenséggel reagálni ezekre a jelenségekre, de könyvkiadók, könyvterjesztők, pedagógusok és könyvtárosok számára nem lehet közömbös kérdés, hogy e szűrőpróbák tanúsága szerint a munkásolvasók jelentős részét nagyobb erővel vonzza a múlt századi romantika, mi korunk, a XX. század legértékesebb irodalma. Nem törődhetünk bele abba, hogy az olvasók jelentős százaléka csak a múltban éljen, minden szellemi táplálékát és örömét a tegnapi és a tegnapelőtti keresse. Közízlésünk egészséges fejlődésének érdeke, hogy ezen a téren változás következék be, nem az olvasók erőszakos irányítását által, hanem a huszadik századi irodalom aktívabb, leleményesebb és helyesebb népszerűsítésével.

Vargha Kálmán